

Gazda József

1918. VÉG ÉS KEZDET

1. AZ UTOLSÓ ERŐFESZÍTÉSEK

1918. szeptember, október... Aztán november, december. Magyarország történelme fordulópontjához közeleg.

Véget fog érni a világháború, mely később az I. „előnevet” kapja, s véget ér a magyar történelem egy hosszú, akkor már több mint ezer év óta tartó korszaka. El fog kezdődni egy minden eddiginél nehezebb, az előzőkénél is pusztítóbb, az egész nemzetet próbára tevő, annak létét veszélyeztető Új Kor. Hogy mi és milyen lesz az, ekkor még a kisemberek közül senki sem tudja. A nagyok is esetleg csak következtetni próbálnak a holnapra. Az emberek mindig a mátt élik. Az akkori „ma” nemcsak Magyarországnak, de Európának, sőt az egész világnak is az immár ötödik évébe lépő vérzőn napjait, illetve azok gondokkal teli, gyásszal és fájdalommal teli pillanatait jelenti. A vágyat, hogy „*Legyen vége már, legyen béke már!*” Amerika 1917-es belépésével az antant újabb erősítést kapott, így a közelmúltban még kétesélyes háború végkimenetele a józanul gondolkodók számára egyre inkább egyesélyesnek látszik.

Annyi amerikai jött! Úgy jöttek, mint a golyák, az egész frontot ellepték. Egyszerre még kétszáz is jött velünk szembe. Mind jöttek, mind jöttek! Lőttek le belőlünk sokat, sokat! Vonattal jöttek! Bombázókkal jöttek! Bombázták a frontot, a lövészárkokat, kibombáztak minket onnan! Benkő Károllyal, egy rétyivel – szíjgyártó vót a mestersége – egy sátorlap alatt feküdtünk úgy, hogy sok légy vót, sátorlapot állítottunk, olyan négyyszögűt, hogy délben, amikor az ebédet megettük, a legyek ne csípjenek, begomboltuk a sátorlapot. Megbombáztak a repülőről. Mellettünk egy csomó halott, s lovak megdögölve! Münköt több méterre eldobott a légnyomás a sátorlap alól! Mind a kettőnköt. Úgy sűröltak fel münköt a mások, akik még megmaradtak, mikor látták, hogy szuszogunk. Mikor helyrejöttünk, láttuk, hogy a sátorlap tiszta épen megmaradt. Kidobott alóla a légnyomás münköt! (SoL, 1)

Úgy jöttek az ejtőernyőkkel, hogy nekünk már nem lehetett létezni. Nem vót lőszer, nem vót golyó se! Hiába vót a harmincas s feles ágyú, hiába vót a negyvenkettes ágyú... (MáGy, 9)

Az 1918-as év első fele még sikert is hozott a központiaknak. Az addig semleges, de 1916-ban Magyarországot váratlanul megtámadó Romániát épp másfél éves külön-háború után sikerült térdre kényszeríteni, s megkötni vele a békét (Bukarest, 1918. május 7.) Ezzel az orosz front után

a román front is megszűnt. A magyar katonák főleg Olaszországban vívnak nehéz harcokat.

Ott a pokloknek a pokla volt! A századunk amikor a Piavén keresztülment, nyolcvanhat emberből, annyiból állott tisztekkel, szakaszvezetőkkel, irányzókkal, géppuskásokkal, mindennel... S visszajöttünk tizenheten. A többi meghalt, elfogták, megsebesült. Én jöttem vissza a legtöbb emberrel, negyedmagammal. A többi géppuskások mind elpusztultak, volt olyan, hogy csak egy maradt meg, máshol kettő maradt meg. Csak az én pozícióm olyan helyt volt, ha lőttek, vagy a fejem felett keresztülment, vagy az ódalba másfelől beleütközött. Ugye, az ágyútól mi nem szenvedtünk, ahol én voltam. Másképpen a géppuskához közel nem jöttek. Nem félhettem. Kézigránáttal próbálták, aztán viszonztuk mi is, de nem tudtak közelíteni. Elég az, hogy elpusztult, nagyon sok elpusztult. (CP, 7)

Olyanok is vannak, akik még messzebb, a francia vagy belga frontokon kell helytálljanak...

Szolgálatban voltam, s virradatkor nekem a főhadnagy a parancsot kiadta volt, hogy hozzak huszonnégy kocsi muníciót. Tovább vót egy kerek erdőben a lőszerraktár... Látom, hogy ott egy német baka, túl egy magyar baka, egy fiatalos somfaerdő vót, ott bujkálnak, szaladnak vissza. S mondom a főhadnagynak, az ő figyelmit valahogy kikerülte, mondom, ne, főhadnagy úr, mi ez? Ne, a bakák, s a gyalogság jó vissza! Hü! Akkor azt mondja, ne menj sehova. Azonnal felkészítettük az ágyúkat, kifele indultunk. S a főhadnagy azonnal elrendelte, hogy felkészülni, s indulunk innét. De akkor már a tankok jöttek, csak még nem értek vót oda hozzánk! Ott az úton volt egy híd, s mikor az első s a második ágyú kiment, akkor a hidat repülőről elrobbantották, s mü a más két ágyúval visszamaradtunk. Mü az árkot erről felőlről bétöltöttük, mert nekünk ki kellett mennünk a főútra. Ott ugyanolyan nagy sánc, árok vót. Azt es bétöltöttük, s mire az első ágyúnk odaért, mü es kinn vótunk az úton! Aztán láttam, hogy valamilyen állomás volt ott a kanyarban, láttam, hogy egy gép beszaladt, egy ilyen gőzgép, vasúti személyzet még egy kicsi vót utána, szökdösnek fel, s menekülnek! Hát amikor vagy ötven-hatvan métert előrement a gép, az elejébe belelőttek úgy, nem tudom, repülőről vagy ágyúból, hogy a sínek felgömbültek a mozdony előtt, s akkor leszökdöstek s gyalog megfutamodtak. Na, akkor mi azon a nap mentünk. Reggel megindultunk, s mentünk estefeléig. De állandóan mentünk a lóval. S osztán estefelé, ahova megérkezünk, ott leplaccoltuk az ágyúkat, szembe kezdtünk lövöldözni, s meg is állott a francia... De nem csak mü vótunk ott, hanem rengeteg tüzéség... (VD, 2)

November negyedikén vonultunk vissza, akkor vót kiadva a parancs. Azt mondta ez a Krezoff nevezetű kapitány, végigjárták a háborút, de ilyen ágyúzást nem láttak, mint e vót. Nagy ágyútüzet kaptunk. Jaj, jaj, ágyúzást, igen, közülünk es sokan pusztultak el. Sima terepen vótunk... Én olyan helyre

kerültem béosztásra, egy halastavacska vót, kerek gombolyag kövekkel kirakva, s egy kőrösi ember mellettem. Na, mondom, Tamás, hát neked mit vettek? Egy gránátdarabot, azt mondja, az ágyúból! Hát neked nem? Mü nem vettük észre, hogy a visszavonulást megparancsolták. Úgy osztán elfogtak... (KeB, 1)

A frontokon kezd lazulni a fegyelem, a szabadságolt katonák próbálnak nem visszamenni, itthon bujdokolni, mindenki várja a háború végét.

Kezdték a katonák megtagadni a parancsot, az hozta a bajt. A katonatisztekkel szembeszegezték a puskacsövet, a másik szedte az aranycsillagokat lefelé. S az nem mert megmozdulni. Akkor aztán robbantották el a raktárait. Ott étel, ital, minden volt. Mikor jöttünk Olaszországból hazafelé, Grácnál leszereltek bennünket, elszedtek tőlünk mindenféle felszerelést. Ezért volt az ének: „Ruhánkat az osztrák elrabolta, Szép Magyarországot letették a sirba.” (BóM, 8)

S itthon is felbomlott a rend, nem akart már a katonaság kimenni a frontra, a románok immár nem akartak a magyaroknak vagy osztrákoknak szót fogadni. Nem jött már ki a frontra a régieket felváltani a katonaság. (MáGy, 9)

Nehéz idők vótak a csatatereken is! Enni is alig kaptunk valamit. Megállottunk, kiosztották az ételt, mentünk... Akkor sokan elmaradtak, mert a parancsot akkor már nem fogadták el. (CsiS, 3)

Szászvároson katonarendőrség vót felállítva a nyolcvankettősökből. Folyton portyáztak, s akit elfogtak, vitték, zárták bé. Új ruhával nem tudott lógni, mert az ismeretes volt. Előttünk ment el egy mars, osztán ezek a katonarendőrök lesték az embereket. Egy ezredes vót a parancsnok, román, aki nem tudott magyarul beszélni a katonával sem. Román ezredes vót, de akkor nem vót az, hogy te román vagy. Mindegy vót, mindenkinek egyforma joga vót. Akkor az adta ki a parancsokat. (VI, 2)

Tízünket, akik előről fogva négy esztendeig a háborúba vótunk, béküldtek, hogy többet nem harcolunk. Amikorra a szabadságos levelet adták volna ott, Pesten, került egy orvos, béorozott münköt, hogy mikor letelik a szabadság, megint menjünk vissza oda, a harctérre. Vissza kellett menjek. Levitetett apám münköt, négyünköt. Eleget mondta Sorbán Mihály, az es szabadságon vót, hogy Pesten mán ki van ütve a forradalom, de azt mondta Szép doktor nekem, menj vissza, négy esztendeig a háborúban vótál, s ki tudja, hogy lesz, majd még meglőnek! Szépen felültem a vonatra, én semmit sem vettem észre, mentem a vonaton... Mikor megérkeztem, egy gyűttő káder vót ott, onnét irányítottak a mü ezredünkhöz, az üteghez... (SoL, 1)

Mikor leszálltam a vonatról, a katonarendőrök elfogtak. Szakasvezető, igazolja magát! Mi járásban van? Átmenetileg, mondom, a frontra megyünk, az olasz frontra, s Kőbányáról elugrottam, mondom, bé a családot meglátogatni. Azt mondja: igazolja le magát. Ahogy mentünk a járdán, nem kísért a katona. Hát jó a villamos, csenget istenesen. Én mind közelebb, közelebb

húzódtam a sínhez, még azok megfoglák a karomat, de én hej, elkapom a villamosnál a feljáró rudat, s ottmaradt a három katonarendőr. Szépen el én haza, mondom a feleségemnek, szegénynek, nyugodjék, hogy baj van. Azt mondja a feleségem: föltarisznyál, s menjek vissza az ezredhez. Gyanús menni, mert elfognak! Felültem a pályaudvaron az I. osztályú kocsira, hosszan le is feküdtem. Egyszer, mikor Tövisre érünk, valaki mozgat. Az megismétli: Szakaszevezető, igazolja magát! Mondom, a román frontra igyeközöm. Jöjjön, igazolja magát! Leszállunk, három kocsit elhagyunk. Mondom: Örmester úr, a hátizsákom a géppuskaszerezeléssel ott maradt, ha elviszik, maga a felelős. Azt mondja: menjen, hozza a hátizsákját! Elmentem vissza, fogtam a hátizsákomat, a túlsó oldalon leszöktem, s bé a törökbúza közü! Az örmester ott maradt. Akkor vissza Szászvárosra. Szászvárosra már a Straffenuzeiding meg vót csinálva, a vádlevél ott vót. Vót egy főhadnagy, Svábinak hívták, az engem a frontról, békéből, mindenünnen ismert. Este le a vonatról, s bé egyenesen, az emberei kísérték bé a figyelőbe. Ott vót az állomás mellett. Azt mondja: maga hol jár? Mondom, hogy hogy vagyok, ne, milyen állapotban vagyok. Azt mondja: maga vigyázzon, agyonlövük! Me ki vót hirdetve a statárium a katonaszökevényeknek, s engem a patron már el akart kíséni, de ő nem engedte. Azt mondja, az orvosi bizonyítványt kiállítja, s a reggeli vonattal menjek Szebenbe. Elmöntem, ott békerültem a kórházba, akkor éppen az ötvenöt évösököt szerelték le, s akkor békerültem parancsnoknak, hat barakknak a parancsnokául... (VP, 4)

S a rend megzavarásának, a forradalomnak az eszméi is terjedőben vannak. A cél: világforradalom. Oroszország már lángokban, itt nálunk – a frontokon is – bedobatt az eszme. Minden jel arra mutat, hogy megvannak a „terjesztők”, és hogy erre az eszmére – a társadalom stabilitásának a megzavarására – most itt igen-igen nagy szükség van. A közeljövő története is ezt fogja bizonyítani.

A katonáknak rossz volt a hangulatuk, nagyon rossz volt. Arról beszéltek, hogy kiütött a forradalom Magyarországon. Mind arról beszéltek... Belefáradtak már a sok-sok harcba. Nem proponáltak semmit sem, féltek, hogy szóljanak. Hanem a fogságból, akik hazajöttek, azok közül sokan kommunisták voltak. Beosztották azokat a hadseregbe, s újra kikerültek a frontra. Azok osztán szóval, sokan röpécéssel terjesztették a kommunizmust. (ZD, 9)

A nép nem szerette a háborút, várták, hogy legyen vége már... Engem mint vasmunkást Diósgyőrbe vezényeltek a fegyvergyárba, s ott dolgoztam. Töltényeket s hadifelszerelést gyártottunk. Vasesztrgályos voltam, esztergályoztam a lövegeket az ágyúkba. Napi tizenkét órát dolgoztunk, nem nyolcat. Két váltás volt, az üzem nem állott le, dolgozott éjjel-nappal. Egyik héten nappal, másikon éjjel. Nyolc fehérszínű dolgozott a kezem alatt. S én ott lettem a pártnak, a kommunista pártnak az embere. Hirdettem a szocializmust. Osztán sztrájk

lett, nagy sztrájk, nem akartak a munkások dolgozni, kevés volt a fizetés, az élelmezés is nagyon rossz volt. (HoJ, 6)

De a háború még folyt. Hullottak, haltak az emberek, s a katonák többségében a kötelességtudat is élt, hogy amit elkezdünk, ha akaratonkon kívül is, nem a saját döntésünkből, azt úgyis véghez kell vinnünk. Hiszen: a hazáért, annak jövőjéért harcolsz. S a frontokon becsülettel helyt kell állni. Ha meghalunk, a hazánkért halunk meg. Ez a szép, emberi érzés tette elviselhetővé a szinte-szinte elviselhetetlent is. Nem mi akartuk a háborút, de ha ott vagyunk, feladatunk van, s az elől a feladat elől nem lehet menekülni. Ugyanez volt „fent” is. Ma már tudjuk, Tisza István ellenezte a hadüzenetet, a háború elkezdését. Előre látta, ki is mondta, meg is jósolta, hogy mi fog következni. De a döntést nem ő egyedül hozta meg. S amikor az meghozatott, odaállt a háború mellé, s minden erejével azon volt, hogy ott a fronton becsülettel helytálljanak. Mert ekkor már ez volt a feladata, a kötelessége. Aki másképp cselekedett, hazája érdeke ellen tette azt, s mint ilyent, az áruló név illette.

Egyszer kijött Tisza István a frontra. Végigkísérte az állásokat, hogy vannak. Inkább éjjel mentek. Ezt a Miklós Sándort maga mellé vette, s járt vele. Az elmagyarázott mindent, melyik ezred hol van, melyik század hol. Hogy ott milyen harcok voltak. S akkor elköszönt. Mikor jött el, azt mondja: Tudják, hogy én Tisza István vagyok? De már észrevettük, mert megtudtuk közben, hogy ő az, de ő titkolta, hogy ne tudják, ő jár ott. Civilben, úgy járt velünk. Mikor hazajött, nem sok idő után főbelőtték. (MáGy, 9)

Tizennyolcban Tiszát még láttuk Kovásznán is. Mondták, hogy ez ő! Olyan kicsi, törpe ember volt. Vizsgálta akkor a keleti frontot. Keserves helyzete vót... (TaJ, 9)

Katonáink hősiiesen harcoltak, óriási veszteségeink voltak, a halottaink száma meghaladta a félmilliót, de ők nem veszítették el a háborút. Helytálltak mindenütt. S kitartottak a végsőikig.

Helytálltak az orosz fronton, helytálltak az olasz és egyéb frontokon. S ami most, 1918 őszén veszi kezdetét, az szinte váratlanul jött. Váratlanul, hogy napok alatt felborult a rend, felborult minden, belopta magát – vagy belelopták a tudatokba –, hogy nem kell harcolni tovább. És a rend felborulásával felborul az emberekből az erkölcsi tartás is.

2. FORRADALOM A FRONTOKON...

A történelemben így került be: őszirózsás forradalom. Szép, mondhatni gyönyörű a kifejezés. Forradalom, melyet nem fegyverek, rózsák szimbolizálnak. Tépték le a katonasapokról a sapkarózsákat, a tisztek zubbonyáról a rangjelzéseket, s helyükbe tűzték az őszirózsákat, lévén, hogy ősz volt: 1918 októbere.

Ám ha azt vizsgáljuk, hogy mit hoztak ezek a rózsák, mit hozott 1918 „virágdíszes forradalma”, kevés okunk van büszkének lenni rá.

A forradalom mindig a rend felbontását hozza, zűrzavart hoz. A magyar tudatokban kialakult egy szép kép róla, hiszen 1848. március 15-e a nemzet öntudatra, önmagára ébredésének a napja, s így azt a tudatokban a nemzeti büszkeség érzése övezi.

S ez az őszirózsás?

A frontokon kezdődött. A háború klasszikus törvénye szerint két fél áll egymással szemben, ahhoz, hogy győzni tudjál, maximális erőbevetésre van szükség. Még akkor is, ha az adott háború vesztesre áll, akkor még annak a vesztesre álló félnek is a célja: az utolsó pillanatig kitartani, hogy ama „vég” a lehető legjobb pozícióban kapja.

Itt a frontokon forradalmat szítani mindenképpen csak a haza érdeke ellen lehetett. És ez is történt. Szinte futótűzként terjedt az *Új Világ* kell eszme, s már-már szervezett módon szították a forradalmat. Valakik, még ha egyenruhában is, provokátorok, egy kívülről jövő erő, melynek a célja csak az lehetett: szétzilálni, gyengíteni ezt az oldalt. Mert ez a forradalom ezen az oldalon tört ki, nem a túlsón.

A forradalom a frontokon ütött ki. Édesapám mesélte el, röpcédulákat dobtak repülőgépekről, hogy menjetek haza, a gyermekeitek éheznek odahaza. Minden fronton idegen földön harcoltak a mieink! Jól meg volt szervezve ez az egész, a tiszteket lefokozták, elvették a fegyvereiket, s úgy mentek fegyver nélkül, ki merre látott. (AmI, 2)

Volt ott egy sturmbatalion, rohamzászlóalj, s kivittek minket is azokhoz. Egy főhadnagy vót ott a parancsnok. Az finom ember vót. Mikor egy hete vót, azt mondja egyszer gyakorlatozás közben, mert a katonával foglalkozni kell, a katonát mindig foglalkoztassák, azt mondja egyszer: Emberek, ki mit szólna hezza, ha egy hirtelen békét elkiáltanánk. Éljen, kapitány úr! Nekifutottak, felemelték többször, azt mondják, ez kell a katonának! Nem, jóemberek, azt mondja, ahogy elcsendesedtünk. Ennek ne örvendjünk, ha most hirtelen béke lesz. A mi javunkra nem jó! Osztán éjjel vittek az ezredparancsnoksághoz, kijött ott a tábornok, olasz területen voltunk, a várost úgy hívták, hogy Borgo. Ott volt a tábornok az embereivel, s lelkesítette igen-igen az embereket, minket na, mert ezer ember volt már a sturmista zászlóaljban, volt egy nagy barakk, s abba vótunk elszállásolva, egy jó darab erdőcske vót, s ott a parancsnokságnál, hogy ki kell menni az éjjel, s meg kell a sásfészekben a bajtársakat erősíteni, ilyen szavakat használtak, s hogy mennyi frontszolgálatunk van, mind írták. Mikor ennek az összeírásnak vége volt, hát mentünk, olyankor lehetett vacsorát kapni. S hogy mentünk vóna oda a barakkhoz, elkezdte a másik utánunk való századnál: Emberek, az ilyen maszlagbeszédre ne hallgassunk, azt mondja, mert az a hír, a szerbek kitörték a dunai fronton, s itt többet a

kösziklátat ne örözzük, se mi, sem mások, menjünk haza, s az országot kezdjük védeni. Ezzel a jelszóval: nem menyünk ki, mindenki szedje a begyibe, jól hangsúlyozza, nem egy ember, hanem több ember, ezek üdösebbek vótak, nem az én korosztályom, hát én húszéves legény vótam akkor. Mikor éjjel után két órakor lesz riadó, alarom, ne menjünk. Meg is volt a riadó, a tisztek elől mentek, csinálták a haditervet. Az út a front felé balra térült, ott kellett volna balra eltérni, s hátulról elkiáltották: Emberek, az él jobbra tarts! Avval, de jól hangsúlyozva, s többször egymás után, jobbra tarts, ne balra! A tisztek elkezdtek kárinkodni! Ki pofázik, ki mer ilyen hangot emelni, hát mire valók vagyunk mi? Lőjed, azt mondja. Már úgy mondta valamelyik kisebb parancsnok, lőjed, amelyiket látod, ha szájal! Akkor mindegyik elordította magát, nemcsak azok, hanem az egész: Lőjed le! Akkor már Istent emlegetett valamelyik tiszt. Ha neked van puskád, nekünk es a kezünkbe itt van, akkor le mindenki a karabélyt a válláról, akkor megcsinálta a batalion ezt a nagy zörejt, a fegyvert kézbe! – Mi van, emberek? – Megyünk haza a dunai frontra!

Egyszer aztán békességben kezdtek beszélni. Ha így van, félreállunk, s mindenki arra menjen, amerre tetszik! Az él megindult, úgy, ahogy essze vótunk sorakoztatva, hát mi onnat kilenc órára, éjjel után két órától, beértünk az állomásra, a vasúthoz. Szépen a tisztek ott maradának, s kilencor már mind fogságban vótak. A tisztek, az egész front, az ezredesünk is. Kik falumbeliek vótak kint, fogságba estek, osztán úgy jöttek haza a tallián fogságból. Mű osztán nem estünk fogságba. A mi batalionunk úgy egészbe hazajött. (VI, 2)

Megtelnek a gyalogutak, erdők, az Alpok hágói, vonatok, vonattetők menekülő, hazafelé tartó katonákkal. A négy éven át helytálló katonák fellázított része – ekkor sem mindenki, de a lázítók tettek azért, hogy minél többen legyenek ilyenek – parancsot szegett, többé már nem teljesítették kötelességüket.

Úgy jöttünk Szerbiából, hej, még vissza se tudtunk nézni! Jött a tank, vertek ki bennünket onnan! Az amerikaiak segítettek nekik. Úgy bombáztak, hogy na! Atal keltek a tengeren, s jöttek! Eljöttek, s kivertek bennünket. (AGJ, 6)

Az épületek gyengék vótak ott, s fenn a padlásokról is lőtték az úton a katonaságot. Úgy pusztították! (KsF, 5)

Még tudom, hogy október harmincegyedikén éjszaka kellett hogy lőjünk az állásból egészen tizenkettőig, hogy a gyalogság vonuljon vissza. Tizenkét óráig lőttünk, s akkor jött a parancs, hogy az ágyúcsövet dugjuk bé, tegyünk ekrazitot az ágyúcsöbe, s robbantsuk fel. Osztán bedugtuk az ágyúcsövet, a villanyvezetéket betettük, s bebújtunk a kavernába, s akkor felrobbantak az összes ágyúk. Na, fiúk, ki amit tud... Azelőtt való nap nem volt mit együnk, osztán ott volt a raktárunk. Akkor – emlékszem rá – mindenki futott a raktárhoz, s konzervát, amit kapott... Osztán tizenöt napig mentünk vissza. Spítánig gyalog jöttünk, három nap éjjel-nappal. Na fiúk, kitartás, még menjünk, menjünk, mert

elfognak az olaszok. Három nap múlva, na, azt mondtam, most már pihenünk, fiúk, egy kicsit, mert megvan a béke, mehetünk nyugodtan. Ez már novemberben volt. (BiF, 5)

Terjedt a mesterségesen szított nem harcolunk tovább szellem. Az egész ország kavargott, a feje tetején állt minden.

Pesten, a Rákosi rendezőpályaudvaron félreállították a vonatunkat. Kezdték mind járni a nép, hát egyszer hozzák a sajkákban a lekvárt. Feltörték egy vagon, s az mind lekváros hordókkal volt teli. Vinni akarták ki a frontra. S akkor a másik azt mondja: Ej, önts el azt a lekvárt, ne, tova a vagon teli van konyakkal! Akkor én is négy üveg konyakot tettem vót magamhoz. Osztán ott egyik borral! Igaz, hogy egy-egy disznyó lett vót, mocsok disznyó, leitták borból es s konyakból es magikot. Kigyúlt oda a sok nép is, a sok civil is, a sok gyárból. Hát, hogy kérték azok a kenyeret! Hogy a katonák adjanak nekik kenyeret! Aztán csend vót, met az élelmét nem adhassa el a katona sem. (VI, 2)

A tiszték, akik látták a veszedelmet, sokan megszöktek, s átvették az alacsonyabb beosztású emberek, a káplárok, őrmesterek a vezetést. Nem volt már akkor semmi a helyállásból. Hallottuk, hogy mi történt Budapesten. A parlamentben nyíltan elhangzott: Nem akarunk katonát látni! (HD, 9)

Tiszát november elsején gyilkolták meg. Mi pont akkor indultunk el, akkor kaptuk a parancsot, hogy jöjjünk haza, de gyalog, egyéb lehetőség nem volt, olyan nagy volt a torlódás a vasút körül, más jármű nem volt, akkor autók nemigen voltak még, úgyhogy elindultunk. Egyetlen konzervet kaptunk, azt betettük a tarisznyánkba, hogy majd parancs esetén megesszük. Tizenegy napig jöttünk, mind-mind gyalog. Mikor az Alpok lábához értünk, a Brückner-hágó felé vezető úton mentünk, magunkkal vittünk pár tehenet, az volt az egyetlen élelmünk. Kenyerünk tizenegy napig nem volt semmi. Hanem mindennap, ahogy este valahol megállapodtunk, egy tehenet levágtak, azt éjfélnél körülre megfőzték, megettük, s reggel már indultunk tovább. Sokszor kötelekkel húztuk fel a teheneket, olyan utakon, olyan meredeken mentünk a Brückneren keresztül a túlsó oldalra, az Ausztria felőli Arnoldsteinre. Na, vonszoltuk magunkat ott, Olaszországban, fel az Alpok nagy hegyóriásaira. Akkor ahogy átjöttünk, ott kaptunk egy negyed komiszt, az volt az első kenyerünk, a tizenegyedik napon. Emlegetem is, ott jártam, ahol Hannibál az elefántjaival. De lehet, még azok sem járhattak ott, mert ott nem tud eljönni az elefánt. Esetleg valahol akörül mászhatták meg ők is az Alpokat... Ausztrián már vonattal jöttünk át Lanerhofig. Láttunk hatalmas nagy kazlakban kiégett puskákat, meggyújtották, elégették őket. Lefegyverzett katonákat hoztak előtünk a vonatok... De lévén a mi alakulatunk tisztí tanfolyam, nekünk szigorúan parancsba adták, a fegyverünktől ne váljunk meg, ha csak lehet. Főleg azért, ha esetleg olyan alakulattal találkozunk, amelyik bántani akar minket, tudjunk védekezni. Így közeleedtünk fegyveresen Lanerhof felé. Először jött szembe velünk egy mozdony,

hogy vegyen fel s vigyen bennünket, s azok mesélték, hogy vigyázzunk, mert a határ után egy Peckau nevű horvát városban negyven-ötven főnyi civil lakos várja a vonatot, hogy rabolja ki a fegyvertelen katonákat. Mondták, történt meg, hogy levágták a katonának a jeggyűrűért az ujját. Négy géppuska van a peronon ráirányozva a bejövő vonatokra, s azoknak a védelme alatt rabolnak a fosztogatók. Anarchia volt, nem volt, aki megakadályozza ebben őket... Fekészültünk. Beosztottak minket... Egy része eltakarta a puskáit, más része fegyveresen rohanta meg a géppuskákat. Akkor kiderült, be sem voltak töltve, annyira biztosra vették, hogy fegyvertelen, védtelen katonák fognak érkezni. Nagy kapkodás, fegyvertöltés, fegyvermenekítés, menekülés... Ahogy látták, hogy fel vagyunk készülve, nem mertek közeledni... Csáktornyán újabb horvát támadás volt. Drávavásárhelyt a toronyban volt egy géppuska, onnan lőttek. Elhelyezkedtünk a vasúti sínek mentén, s úgy védtük magunkat. Csak alig-alig tudtunk átvergődni Kaposvár–Kanizsa felé. (HD, 9)

November 3-án az antant és a központi hatalmak megkötötték Pádovában a fegyverszüneti egyezményt, s ezzel a fegyveres harcok hivatalosan is véget értek. Ekkor már a Károlyi-kormány van hatalmon Budapesten. S az új hadügyminiszter – Linder Béla – kijelenti: ő pacifista, nem akar több katonát látni. S az a 9 nap, ameddig a hadügyi tárcát betöltötte, elegendő volt arra, hogy a katonaságot – a határőrséget is – feloszlassa. Így a frontokról hazaáramló katonatömegekre – akik négy és fél éven át szolgálták a hazájukat – a hazának többé nem volt szüksége. S a Keleti- és Déli-Kárpátok határvonalai teljesen védtelenül maradtak. És a hazát is cserben, védtelenül hagyja az új kormány. Mert bárhogy is, az ország még van, annak határai is vannak, s ama november 3-án a haza területén még egyetlen idegen katona sincs. A hadsereget nem visszavonja a kormány, hanem feloszlatja az ország érdeke ellenében.

Végig, végig gyalog jöttünk haza. Nem kaptunk vonatot. Annyit, de annyit marsoltunk! Gyalog jöttünk be Dévára is, ott leadtuk a töltényt, hoztunk százötven darab éles lövedéket, a puskát, s osztán úgy gyalogoson jöttünk tovább. (MJ, 5)

Megindultunk, gyalog indultunk meg. A vonatokat felfordították, csúf mindenféle vót ott az állomásokon. Bomlott meg a fegyelem az országban, mindenfelé. Nehéz idők vótak! Mindenki főzött, úgy, ahogy tudott. Alig kaptunk valamit. Megállottunk, kiosztották az ételt, mentünk... Akkor sokan elmaradtak, mert a parancsot akkor már nem fogadták el. (CsiS, 3)

Ki es mentünk, s mikor rendesen bévagonoztak, hoznak egy nagy hordó sört. Sorakozó, századonként, szakaszonként a sörért! Megkaptuk a sört, a vonat elindult. Mikor kivitt a városból – a vasút ott olyanformán esik, hogy mikor mejen a vonat, a város elejibe kerül –, lövéssorozatot adtak le a katonák a város irányába. Most nem a rendőrökre, hanem magára a városra. Mindenki

öt golyót kilőtt a fegyveriből, nem nézte senki, hogy hova lő... Csak úgy! A kapitány megette az övét. A városból kivezetett. De azután? A fegyvelem már fel vót borulva. (VI, 2)

Nemcsak Olaszországból jönnek hazafelé, a határszélekről is mennek be az ország belsejébe, ki-ki az otthona felé. A határezredekhez is megérkezik a hír: lehet menni haza. Másképp értelmezve: többet nincs szüksége a hazának rátok! Mehettek, hagyhatjátok, sőt: hagyjátok is el az őrhelyeiteket!

Itt Bereckben, amelyik napon én hazaértem, még állott a katonaság. Itt sok katonaság vót, itt nagy vót a front... Másnap itt es felbomlott mindenféle. Aki a tréneknél vót, a fogatosoknál, az ment fogatostól, mindenestől haza. A román határt úgy szabadon hagyták, hogy akárki jöhetett, mehetett. (PéD, 1)

November 6-án utam volt Kézdivásárhelyre. Mikor reggel elindultam, itt Ozsdolán gyakorlatoztak a katonák. Megszokott, mindennapos dolog volt ez a 16-os román betörés után, a mi falunkban is itt volt az állandóan készenlétben tartott határőr-katonaság, akiket a frontokról vontak ki, irányítottak ide. Ismertük őket, ők is ismertek minket. Mikor kora délután gyalogolok visszafelé, hát egy-egy pálinkásüveggel a kezükben jönnek a részeg katonák. „Károlyi Mihály nem akarja, hogy több drága magyar vér folyjon, mehetünk haza!” „Éljen Károlyi, éljen Károlyi!” (LD, 1)

3. FORRADALOM AZ ORSZÁGBAN

Nemcsak a frontokon, de az országban, Budapesten is terjed a zűrzavar, meginog, majd felborul a belső rend, kirobban a forradalom. Az őszirózsák ott is megkapják a szerepüket. Október 31-én Budapesten Károlyi Mihály veszi át a hatalmat.

Milyen nagy mámorban volt akkor a pesti nép! Károlyi Mihályt kocsiba tették, s az emberek húzták az utcán, úgy éljenezték. (AnÁ, 1)

Bár a történelem nem tud róla, hogy Károlynak személyesen köze lett volna hozzá, de a hatalomátvétele után egy nap sem telik el, s november 1-jén egy külön alakulat érkezik Tisza István villájához, s a volt miniszterelnököt, az ország addigi első számú politikusát meggyilkolják. Sokan – kivéve a baloldalt, ahonnan csak gyűlölet áradt feléje – benne látták az egyetlen embert, aki még az országot meg tudná vagy meg tudta volna menteni.

Ő vót sokáig a miniszterelnök, ő vót Magyarország mindenese. Meglőtték, s osztán vége lett mindennek. (RZs, 1)

Lehullott, mint a virágszirom. S az ő vérével osztán meg is pecsételődött Magyarország sorsa. (SS, 1)

Megbolydul az egész ország. A frontokról özönlének haza a katonák, fellép az anarchia, megszületik a „zavaros”, melyben alattomosan is lehet halászni.

Szabó tábornok... Az egy rettegett ember volt, piros a nadrágja! Nem telik belé két nap, Vásárhelyre megyek, egy unokatestvéremnek boltja volt ott minnyá, ahogy a főterre beérünk, beszélgetünk, valami tízenegykor megérkezik a vonat, nagy zaj lesz, kinézek, mi van. Hát egy csomó katona jó, egy része a fegyverit es hozza. A hátizsákot behúzta a fegyver csövibe, a hátára vette, hozza. A másik a kuffert hozza, az egyik ismerősöm is jön. Mondom: – Mi van te, Pista!? Mi van? – Azt mondja: hát forradalom! Hát nem tudjátok tük? A falu tele volt itt katonával, készültségben voltak, féltek Románia esetleges újabb támadásától. Az azt mondja: – Hát forradalom van! Vedd le azt a sapkarózsát, amíg más veteti le! – azt mondja. Forradalom! Forradalom! Jövök haza. Találkozom egy székérrel. Katonák ülnek rajta. Olyan szemik volt, meglássák, hogy a sapkarózsám hiányzik. Azt mondja az egyik: – Pajtás, hol a sapkarózsá? – Valahol a sáncriban – mondom. – Jó lesz, ha magik es leveszik. Mert forradalom van. Kitért a forradalom! Hát nem tudják? Ha bémennek Vásárhelyre, majd ott leveszik! Hej, lekapdosták a sapkájikat... Jövök haza, el a községháza előtt. Megint találkozom a katonákkal, meglássák, hogy a sapkarózsám le van véve. Na, mi van, mét vetted le? Hát – mondom – forradalom van. Azt mondja az egyik: – Hej, ma én az őrnagy úrnak nem főzők ebédet! Na, kérem szépen. Este a parancskiadáskor a tábornok úr szónokolt. Hát az a rettegett ember, aki azelőtt két nappal dacos lovon a tisztikarával itt ment ki az úton, milyen szelíd ember lett, kérem. Egyik napról a másikra hogy megszélidült! Milyen szépen, szelíden beszél parancskiadáskor a katonáival! Megdicséri azokat. És kéri szépen, hogy a fegyelmet tartsák meg továbbra is, szépen menjenek haza, tartsák meg az eddigi szép rendet. Megköszöni a viselkedésüket. Milyen nagy ember volt két nappal azelőtt, és mekkoracska lett két nap múlva! Akkor láttam, ilyen az ember. A környezete teszi nagygyá. Azokat a híres nagy embereket, mindegyiket az ő környezete tette nagygyá. Az volt, aki őt felemelte. Mert különben mindenki csak annyi, mint én! (AnÁ, 1)

A frontokról hazafelé tartó katonaalakulatok egy része rabló, fosztogató hordákká alakul. Üzleteket, raktárakat, élelmiszert szállító vagonokat törnek föl, elvész az emberekből az önuralom, a gyomruk s harácsoló ösztönük hajtja őket, nem a józanságuk.

Az első az volt, hogy betörték a gróf pincéjébe a borra. Folyt a bor, kiengedték, kinyitották a csapot, a pince alján is bor volt, s csak azután kellett az élelem. Elmentek az urasághoz, akinek sok juha volt, onnan hoztak túró, gabonát, feltörték a gabonását, kivették a gabonát, a disznókat. (TaJ, 9)

Itt van Egeres, egy szomszéd falu. Bementek a vendéglőbe, ott lövöldöztek, s kiengedték a bort. Bethlenben is kiengedték a sok bort, hogy igyanak, s egy ember belefúladt a borba. Annyit ivott, hogy nem tudott kijönni, s oda belefúladt. (ZJ, 9)

Itt volt báró Bruckenthal gazdasága. A pince tele volt borral. Ilyesmikkel foglalkoztak, csak a bort hordták, ittak, s mulattak. Éppen a mi kapunkban, ne, egy ember kihozott egy nagy hordót a szekéren, s itt osztogatta a bort, akik itthon voltak, azoknak... Összeeszeszték. A dugót kihúzza, kiverte, s eleresztette a drága bort az utcára, a mi kapunkban épp, ne. A szegény asszonyok kanállal úgy a tócsákból meregették fel. Így gyűtögettek. Osztán a többi emberek ettek, ittak, mulattak, egyébbel nem törődtek. Vitték el a disznyókat. A szomszéd román község Dénye, jöttek onnan éjjel autókkal, szekerekkel s hordták el a gabonát, italt, mindent elhordtak innen. A csendőrség akkor eltűnt. Hogy mi lett belőle? Nem tudott rendet csinálni! (ÉM, 9)

A szervezés vagy inkább szervezett-szétverés, az ország rendje felbontásának mozgalma Erdély földjén már páhuzamosan megy, egyrészt a román oldalon, másrészt a magyar oldalon, a kettő csak össze-összetalálkozik.

Egy Vincze nevű tisztviselő ragadta a hatalmat magához, mindennap kétszer eskette meg a tömeget erre az új irányzatra. Akkor kellett levenni ezt a Ferencz József-rózsát a sapkámról, jött egy baka, hogy vegyem le. Én makacs voltam, de egy iskolatársam, barátom kért, hogy vedd le, ne élezd ki a helyzetet. Osztán én sem ellenkeztem... Utána szerveződött a magyar védelem is, a csendfenntartó társaság, s a románok részéről is. Egyiknek is volt ott – ahol felmegyünk a Wesselényi úton –, egyik oldalon a románoknak volt a parancsnokságuk, másik oldalon a magyaroknak. Lehetett tartani a megmozdulásoktól, magyar-ellenes tüntetésektől... Emlékszem, hogy egy iskolatársam, aki a rózsát is levétette, az mondotta, hogy ha menekülni kell, hát meneküljünk a temetőbe, a kriptába... Nekem eszembe sem jutott volna akkor még, hogy ez is veszély, ettől is kell tartanunk... (SzbM, 5)

Ősz volt. Elmentünk szekérral Ludasra, hogy vegyük ki a magbúzáat. S hát olyan felfordulás van Ludason. Jőnek, éljeneznek, rikoltoznak fegyveresen, rikoltoznak fegyver nélkül a katonák, gyülekeznek a községházánál. Volt ott egy birtokos ember századosi rangban, Rozsnyainak hívták. Hát az akart rendet csinálni, a csendőrség már bujkált, a csendőrség ilyenkor meg van bukva, má nem mertek az úton se járni. Ez akart rendet csinálni, hogy állítson fel őrségeket. Nem akart ő rosszat. Hát ennek a Vajdának, ennek a ravasz gazembernek, revolver volt a farzsebiben, és szúrta a máját, hogy az le van az asztalnál ülve, s századosi rangban. Ott vótam, láttam, revolver volt a farzsebében. Százados úr, azt mondja, tessék levenni a rangját! Há, Vajda, azt mondja, ha sérti a szemit, vegye le! Há Vajda egyszeribe levette a rangját. Bicsakkal levágta. Trăiască, a románok, Trăiască Vajda! S a magyarok: Éljen Vajda! Kezdték sorakozni utána. Akik megszenvedtek a hazáért, azt mondja, utánam sorakozzatok fel! Mennek már, annyi vót a nép az utcán, mint a méhek. Megindultak énekelve. Vót egy suszter, jól emlékszem, nem volt még

nős ember, valami szocialista éneket kezdett el. Én mentem leghátul, lószékkel kísértem a bandát. Hogy mi lesz itt! Mert má fel volt bomolva a rend. Ki az állomásra. Nem messze vótunk már az állomástól, a nemzetörök, négy fiatal fiú, jönnek fegyveresen, nem szólnak, de Vajda megragadta egynek a puskáját, kikapta a keziből, a mások elszaladtak. Megyünk arrább, ott egy ajtó nyitva vót, Vajda bélőtt az ajtón. Kiszöktek ott az útra, megjíjedtek. Ki az állomásra. Annyi papír volt a vágányokon, a sínek közt, hogy bokáig ért. Valamit kiraboltak a vonatból. Fel volt borulva minden. Megyünk az állomásra, hát ott egy öregrendű német katona, így fegyver vót a lába közt, ült, s ett. Vajda arra ment, attól is elvette a puskát. A német odaadta. Jövünk visszafele, ahol az italkimérés vót, zsidó kézben, ott a kapu, a vaskapu bé vót zárva. Rázta Vajda a vaskaput. A zsidónak vót esze, jött: Mit parancsol, Vajda elvtárs? Annyi italt adott, amennyit meg tudott inni. Másnap Vajda elment a grófi birtokhoz a cimboráival, vótak vagy négyen, kiosztották, mi vót ott, gabonát, marhát, mindent a népek. Megrakva a szekereket búzával, zsákokkal, négy ökör – amelyik annyit akart magának –, a más hatot, vitték haza. Na, eltött ez, ez vót kedden, s szerdán elmentek bé Szengyelbe, ott vót egy földesúr, Betegh Sándornak hívták. Az vadászfegyveresen, azt mondják, az volt nála, a kapuban állott, és Vajda felszólította, hogy adja át a birtokát a népek. Az azt mondta, ő nem lopta a birtokát, ő örökölte! Vajda akkor agyonlőtte. Másnap jöttek tollas csendörök, s jól megropogtatták a házat, a szülői házat. Ahol az apja lakott. Kerekenfogták és jól megpuskálták a házat. Vajda nem volt ott, el vót menve Szengyelbe, hogy folytassa a dolgát. Vót egy malom, oda el vótak húzódva. Kerekenfogták azok a magyar csendörök, tollasok a malmot, s elfogták Vajdát. Egy csendörörmester azt súgta a fülibe, szedje össze minden erejét s futamodjék meg, mert magának semmi bántódása nem lesz. Vajda nekifogott, hogy fusson, egyszer csak ropp, ropp, ropp... Úgy szedte össze az apja sírva. (KÁI, 5)

Ez vót a forradalom... Nem vót már törvény, mindenki azt csinált, amit akart. Lázadás vót itt benn a népek között. Mindent törtek összevissza... Egy része haza vót jöve a katonáknak, de úgy szöktek el. Szökdöstek haza. Sokan jöttek haza fegyverestől s mindenestől. A frontot otthagyták, ők tudták, az országban milyen baj van. Azok lődöztek. Ők is fogtak neki a rablásnak, a bótfeltörésnek. (KIA, 3)

A forradalomban nem vót különbség a nép s a katonák között. A civil személyeket nem bántották. A raktárakat feltörték, aki amit megfoghatott, elvitte, a sapkarózsákat leszedték, de az embereket nem bántották. Sem a tiszt urakat, sem a grófokat, bárókat, földbirtokosokat. Meg vót vadulva a nép, de nem vérengzett. Az életet nem bántották. S ha méges, csak egy-egy eset, ha vót. (PÉD, 1)

Szörnyű látvány volt az a pusztulás, amit a forradalom hozott! (AnÁ, 1)

Pesten az utcákon a polgári lakosság, a fehér asszonynépség a rangjelzéseket szedte le. Nem tettek a helyébe semmit. Jöttem vissza, a katonákat szállította a vonat Brassóba, megérkeztünk. Ott a pályaudvar katonasággal körül volt véve, na, katonák ide sorakozzunk, sorbaálltunk, ott sütyürü, sütyürü, s egyszer eltűnt a katonaság, s felbomlott a rend. (FaJ, 1)

A cigányok nekifogtak gyűjtogatni, meggyűjtötták a szalmakazlakat s betörték a boltot. Három-négy magyar is volt köztök, de többnyire cigányok voltak. Széthordtak mindent.

A boltokból kutyagoltak mindent. Keresték a boltost, meg akarták gyilkolni ezek az ittváló felkelők. Azelőtt két nappal jöttünk haza Putnából, erdei munkából, bizonytalan volt a helyzet, édesapám beteg volt, feküdt abban a házban. Egy leánytestvérem meg itt feküdt a tülso szobában. Olyan betegségek vót, egyiknek nagy forrósága vót, ennek a hideg szoba kellett, a másik fázott, annak a meleg szoba kellett. Ketten egy szobában nem lehettek. Kint lövöldöztek. Itt füttyültek a golyók keresztül. (HB, 3)

Egyik részünk örült, s a másik búsult. Aki úgy volt, tudta, hogy hiába harcolt, elvesztette a hazáját, az bizony búsult. De örvendeni azért mindegyik örvendett, hogy megszabadult onnan a harctérről... (BiF, 5)

Hogy ezek a nemkívánatos események, Magyarország sorsának illetően alakulása a világforradalomnak is része, tanúsítja, hogy az Orosz Kommunista Párt magyar csoportjának tagjai még ott, a születésben levő Szovjetunióban nov. 4-én úgy határoznak, hogy rajokban hazajönnek, mert otthon is vár rájuk feladat.

Kassai születésű vót Kun Béla, ügyvéd. Lenin, Trockij és Kerenszkij, ők vetették fel ezt az elvet, s ő es benne vót, azokkal dolgozott együtt... Kun Bélával jöttünk haza Budapestig. Ott hirdették, hogy aki béáll vörös katonának, azt hazahozzák. Béálltam én es, met a honvág hazahozott. Pedig ott nekem födét es adtak! Ott nekem olyan dolgom vót! Ott nekem fiam es vót mán! S az egész falu szeretett! Gondoltam, megnézem a szüleimet itthon, s osztán visszamenyek. Kijevbe kellett jelentkezni, hogy a Vörös Hadseregbe béálljunk, s azok hoztak haza. Oroszok es jöttek velünk, örözték a vonatot, nehogy leszálljunk. Alá kellett írjunk, s három hónapig harcoltunk a Kun Béla seregében. Hozott minket a vörös vonat. Közben tüntettünk. Kassán leszálltunk a vonatról, egy kicsi terpe ember vitt vörös lobogóval, s énekeltük: „Föl, föl, ti rabjai a földnek,/ Föl, föl, te éhes proletár/... Ez a harc lesz a végső./ Csak eszszefogni hát...” Ezt elfűttük, s akkor ott egyet tüntettünk. A vonatokat vörös katona örözte, nehogy leszálljon valaki. Olyan vót a forradalom... Onnat Miskolcra jöttünk, s Miskolcraól velünk érkezett bé Kun Béla Budapestre. Osztán Kun Bélát fölemelték egészen. (FeI, 1)

Ismertem jól a Kun Béla családját, zsidó emberek voltak, itt volt az apja is, itt vót a leánytestvére is, Ilona. A háború előtt jöttek ide, hogy tagosítsanak,

kezdtek mérni a földeket, de osztán kitört a háború, s itt maradt az öreg segédjegyzőnek. Vót egy csorda disznaja. Mikor tizennyolcban kitört a forradalom, eléjtek az oláhnemegyeiek, s elhajtották. De akkor az hívta a csendőröket, egy Ciupe nevű vót a csendőrőrmester, s az nem hagyta, visszahajtatta. Az a Ciupe román vót, de jól beszélt magyarul. Magyar csendőr vót. Nem tudtuk akkor, hogy milyen vezér lett Kun Béla. Az újságíró vót Kolozsváron, osztán ritkán jött haza az édesapjához, később mégis meg vótunk pecséltelve mindig, mikor tényleges katonák vótunk, akkor is mondták, bolsevikok vagytok, a ti falutokból származott Kun Béla... Pedig mi akkor még azt sem tudtuk, mi az, hogy bolsevik... (GB, 9)

Kun Bélára a nagy feladat ezután vár még, de itt vannak ők is, s egyelőre a háttérből végzik a munkájukat. Miközben az ország éli a maga sorsát, életét.

4. A SZÉTESÉS PEREMÉN

Az olasz, francia, belga frontokról november első napjaiban indul haza a magyar katonaság.

Brassóból gyalog jöttem egészen Kovásznáig. Annyira elfáradtam, hogy a falu végén – akkor kövek vótak ott, az utasoknak csináltak olyan hosszú ülőhelyet – le akartam ülni, hogy egy kicsit aludjam, s a sánca fordultam. Aztán jöttem tovább. A kapuk előtt olyan födeles padok vótak, az asszonyok nyáron mindig ott fontak, valami hat olyan pad volt egymás után, mindegyiken egy kicsit ültem, de nem akartam aludni, hogy nem tudok osztán többet felkelni. Elmentem hazáig. Ott a kaput alig tudtam kinyitani. Akkor mentem a házhoz. Kopogok. Hallom édesanyám hangját. Ki az? Én vagyok, édesanyám! Ki vagy te? Édesanyám, én vagyok! Te nem lehetsz, drága gyermekem, te meghaltál! Te nem lehetsz. Csak én álmodom! Álmodtam a másik gyermekemmel is, azt mondta, hogy ő az, hogy jön, nem halt meg, s amikor reggel lett, szomorúan láttam, hogy álom volt az egész. Tudom, hogy ott Itáliában volt egy nagy háború, s ott meghaltatok mind... De ez én vagyok! Nem, drága gyermekem, nem lehetsz te! Édesanyám, nyissa ki az ajtót, hogy lássa meg, én vagyok! De hogy akarsz így bejönni? Úgy, hogy nem haltam meg! Hol van édesapa? Hol van Mária, hol van vannak a fiúk?... S akkor megállt. Még hallottam, hogy jön, hozza a kulcsot, s kinyitja az ajtót. Kinyitotta, sötét volt, s hamar az ajtó mögé lépett. Mentem, s akkor ő jött utánam. Hova méysz? Hova méysz? Megyek, hogy feküdjem le. Ott volt a kanapé, amelyiken én gyermekkoromban aludtam. Mondom: feküdj le te is, édesanyám, hosszú, hosszú utat tettem meg gyalog, s annyira fáradt vagyok, meghalok, ha nem feküldhetem le. Akkor azt mondja: Feküdj le, na, feküdj le, de miért nem jössz az ágyba? Édesanyám, nem mehetek az ágyba, tele vagyok tetekkel, megtöltök mindent! Hagyjad, megölöm én őket, kitakarítlak én belőlük! Hagyjad! Jött a reggel, pirkadni kezdett, s hát egyszer hallom a lépteit, jön egy gyertyával, s idetartotta az arcomhoz. Éreztem a

meleget, s kinyitottam a szememet. Mit csinálsz? Jaj, most látom, hogy Te vagy! Gyere, édes gyermekem! Hagyjál, mert nem bírom, aludnom kell! Vetkőzz le, hadd főzzem ki a ruháidat. Na, csinált nekem fürdőt, s három napig mind csak pihentem... (JN, 1)

Románia a bukaresti békeszerződésbe foglaltakat épp fél évig tartotta be, nov. 10-én újra hadat üzent a Monarchiának, s november második felében már csendesen átlépi a román csapatok a határt. „Jogosítványuk” is van erre, a Károlyi-kormány küldöttsége – melyet ugyanúgy Linder Béla vezetett – nov. 13-án új fegyverszüneti megállapodást köt az antanttal Belgrádban, melybe azt is belefoglalják, hogy a román csapatok benyomulhatnak a Maros vonaláig. És jönnek is, ellenállásba nem ütköznek, magyar hadsereg nem létezett már. Jönnek, s hozzák az új rendet.

Bejöttek Ojtozba még tizennyolc novemberében, ahogy a magyar katonaság elvonult innen, minnyá. Kiadták az újságokba, plakátokon, hogy két egyénnél több nem mehet az úton! Csak kettő szabadott menjen. Huj, osztán botoztak, este kilenc után mán nem szabadott senki kimenjen a kapun. Kit megfogtak küjjel, huszonötöt vertek rea, huszonöt seggrevalót. Huszonötöt, olvasatlan. Még százat es kapott, ha eltévesztette, s újrakezdte. Ez így vót. Egyszer én es békerültem. Elbeszélgettük a kapu előtt az időt, s megyek haza. Mind magyar katonaruhákba magyar fegyverekkel vótak ott a katonák. Az őrmester magyar huszárméntét vett magára... Az nem tudott magyarul, a másik kettő igen, azok erdélyi románok vótak. Rám szól egy: Hol volt? Mondom, beszélgettünk. Osztán bevitt az őrmester a szobába, jól pofon rittyentett, s azt mondja: Menj haza! Ezt ő es magyarul mondta. (BJ, 1)

Én nem es tudom megmondani, hogy jöttek, átaljöttek. Csak kicsi ütközet vót, nem vót katonaság, ki vót mindenünnen víve. Ahogy kitört a forradalom, szétszéledtek, ismét védelem nélkül hagyták a határokat. (SS, 1)

Békésen vonultak fel a mi vidékünkön. Azon a részön, ahol negyvennyolcban vót az az ütközet, ott megint csak vót egy összecsapás a magyar csapatok s a románok között, úgy hogy ott nagyon sok román katonát temettek el. Egyébként nem vót, aki ellenálljon. (FÁ, 1)

Lószerken jöttek be, aztán énekeltek, kiabáltak: Le, magyarok, leee! Ha valaki valamit szólott, vitték az őrsre, s jól elverték. Többet megverték, kellett, hogy ügyeljen az ember a szájára, mit beszél. Egy embert itt a faluban úgy megverték, hogy az abba halt bele. (SzM, 5)

Bereckbe egy olyan jött elsőnek, aki innet szökött ki, s velik jött vissza ide. Akik románok vótak itt, jórészt mind elszöktek. Nem vót őrség, túlmegetett, fittyet hányt ide. Itt jöttek le az úton... Jöhettek, met nem vót katonaság. Hanem nem tudtak vóna olyan könnyen bójóni... S tettek biza rosszat. Vót egy suszter, azt úgy megverték, hogy beléhalt. (PéD, 1)

Az iskolában volt egy gyűlés, s ott volt egy Tulbure nevű, az illető tiszthelyettes volt az osztrák–magyar hadseregben, ő volt a megbízottja román részről az alakulatnak, a fejleményeknek, s ott volt az én nagybátyám is, mint főhadnagy. Hiába, hogy ez volt a magasabb rangú, az megkérte: Legyen szíves a felszerelését tegye le az asztalra. S ez azt mondja: Fejet hajtok ennek a válságnak! Emlékszem jól, mert magyarul beszélt mind a kettő. Nagy napot élünk, nagy dolgról van itt szó! – mondta, s letette a kardját, a puskáját. Kezet fogtak, s ennyi volt az átadás, a helybeli nemzetőrség átaladta a feladatát az itteni románságnak. S ezzel elkezdődött a falunkban a román fennhatóság... (GGy, 7)

Legelőször a nagyiskolába mentek. Kidobták a könyvtáros szekrényt az udvarra, s meggyújtották. Mü mind a tornácba, met szembe vót az iskola, akartuk, hogy ne égjen az a sok könyv el... De több katona mind csak kereken körüljárt a könyvek körül, s nem engedték, hogy közel menjünk. Mikor ők elmentek, volt az iskola udvarán egy kút, abból vittük a vizet, s öntöztük a könyvtárat... De már olyan kevés könyvet lehetett megmenteni, s annak sem lehetett semmi hasznát venni. A román katonák azonnal kihirdették a faluban, hogy minden háznál román zászlót kell csinálni. De nem kaptunk anyagot. Az üzletek fel voltak törve, a nép elhordta az árut. Lepedőt kellett fessünk pirosra, sárgára s kékre, s úgy csinált mindenki zászlót, hogy kítűzze a kapura... Ahol nem volt zászló, ott döngették a kaput, s verték be az ablakokat. (GySzS, 1)

Jöttek ezek a voluntárok. Nagyobb részük Olaszországban hadifogságban volt, s itt a faluban beléceppentek a posztállásba... Emlékszem, mentek egyszer nyugat felé, s az Erzsébet-kertnél egy tábla volt, s rá volt írva: Erzsébet-kert. Egy voluntár, aki jött, puskatussal leverte azt a táblát onnan, arról a cserefaoszlopról. Megijedtem. Mi lesz, hogyha még egy ilyen felírást sem hagynak. Zenebona volt... Voltak sokan, akik félni kezdtek. Nagyapámmal elmentünk Fogarasra, mindenfele lengtek a piros-sárga-kék lobogók... Megkérdezte nagyapám egy asszonyismerősét: hogy érzitek magatokat a szépen feldíszített városban... Az asszony nem válaszolt, s láttuk egyszer, hogy elkezdet sírni. Aztán együtt sírtak nagyapámmal. Én csak akkor fogtam fel, hogy milyen szomorú dolog történt. (GGy, 7)

Jöttek itt be az Űz völgyén lefele. Amikor ide bėjöttek, apámmal a szekeren jöttünk a községben, s két mankópálca a kezemben vót. Azt mondja a román katona: Így es lehet járni a háborúban? Mondom, igen, s hát akinek még a darabját se lehet megkapni! (TD, 2)

A nagyúton jöttek, ide nem es jöttek egyáltalán. Ditrót szállták meg. Ki vót adva a parancs, hogy senki ne merészeljen velük szembeállni. (TöJ, 3)

Máról holnapra Romániában voltunk... Semmi ellenállás nélkül... Amúgy sem lett volna semmi értelme... A döntés megvolt, el kellett fogadni. (LK, 1)

Franciaország, Anglia mind a magyar letörésre vótak. Itt is vótak francia katonák... Angol katonaság is volt. Onnat vót a főerő. Védtek Romániát, hogy a magyart elpusztíthassák.

Itt Gyéresen a rakodónál ki kellett rakatni az ágyúikat. A katonaság, az gyalog jött. Jöttek gyalog, egy-egy század. Trombitáltak: trom, trom, trom... Masíroztak bé Gyéresre, aztán mentek tovább. Nem volt senki, aki szembeálljon... (KÁ, 6)

S hogy mégis létezzon valamiféle magyar katonaság is, ha szükség lenne rá, vagy lenne lehetőség, esetleg a kormány támogatását is elnyerhetnék, azt újra kellett szervezni, teremteni. Néhány hazafiúi érzésű tiszt lép fel, hogy megszervezze a Székely Hadosztályt. A Székelyföld már meg van szállva, a szervezés a háttérben folyik. A vasút közlekedik, a hadköteles fiatalok a hívásra mennek.

Volt egy tábornok, vitéz Katorczai Károly, ő szervezte meg a Székely Hadosztályt Kolozsváron. (PpJ, 5)

Mik azért vótunk visszahívva, hogy a románokat hajtsuk ki. (SzöB, 1)

A románokkal szembe, szembe, szembe! Egy hétig voltam itthon, akkor toborozta Bíró Gábor hadnagy úr a csapatot Szentiványlaborfalváról, Komollóról, Rétyről s még Újfaluból es, Csíkból es sokan vótunk essze-toborozva. Akkor lementünk Brassóba, a szászok, románok már egyesültek, s vonultak a lobogókkal az utcán, kiabáltak. Să trăiască România! Éljen România! Mi félrehúzódtunk, hogy ne lássuk, de azért láttuk, ahogy mentek. S láttak ók es. Nem akartak hagyni, hogy felüljünk a vonatra, de még es fel tudtunk szökdösní. (PK, 1)

Innét elmentek vaj tizenkét szekérrel, s mikor elértek Homoródig, az állomásra, az már meg volt szállva. Kérdezték a katonák, hova mentek? Megyünk kaszálni! – válaszolták, mert már a háborúnak vége volt. Na, osztán visszajöttek. S amikor visszajöttek, mégsem tudtak nyugodni, elmentek egyenkint szökvé. A vonatok jártak, nem kértek se jegyet, se semmit. Elmentek, s Kolozsváron osztán jelentkeztek a Székely Hadosztálynál. (GdJ, 7)

Amikor Balázsfalvához értünk, ott akkor a román csapatok erősen essze vótak mán vonva, ott, ahol jönnek át a Maroson. Akkor akik ott vótunk, szembevittek velik le a hídroz. Ott, a hídnak az innenső felin esszeütközés vót. Vót egy hadnagy, kolozsvári vót, lement este azokkal, akiket levezettek oda, a géppuskákkal, gyalogpuskásokkal, s meglőtték őt es a hídnál. Na, akkor eljöttek a szülei, fel a vagonba, s elvitték Kolozsvárra. S akkor ráadásul jött egy másvalaki, hogy menni kell Tövisről Kolozsvárra, Károlyi Mihály volt akkor az úr, az ő parancsára... Kolozsváron a falukba vótunk elszállásolva, s kiraktak az erdőkre széjjel, hogyha jönnek a románok. (PK, 1)

Nem volt felszerelésük, nem tudtak megfelelő ellenállást kifejteni. Nem támogatta őket már Károlyi sem, s a köréje gyülekezettek sem. Azok mind

a kor bábuja voltak. Tudták vagy nem, de feladatot hajtottak végre. Magyarország szétesésének a levezénylését.

Károlyi jót akart! De becsapta az antant. Mert ő állandó összeköttetésben volt az antanttal, de mikor a forradalom kitört, semmi segítséget nem adott neki. Nem tudta az országban a rendet helyreállítani, s képtelen volt arra, hogy éljen a hatalom lehetőségeivel. A keze alatt ment szét az ország. (AnÁ, 1)

A Székely Hadosztály katonái a vörösök hatalomátvétele után két ellenféllel találták szembe magukat. Keletről az előnyomuló román seregekkel, nyugatról a vörösökkel, akik ugyanúgy ellenséget láttak bennük.

A veres uralom is felállott. Nem kaptunk Magyarországról segítséget. Azt mondtuk: ha nem adtok, akkor menjenek a románok fel Pestnek. Elengedtük, met mit csináljunk. (SzöB, 1)

5. GYULAFEHÉRVÁR

Amerika egy „igazságos béke” ígéretével lépett be a háborúba. Hogy nem lesznek vesztesek és győztesek, hanem a népek akarata fog érvényesülni, az új határok létrehozásánál figyelembe veszik a népek, közösségek akaratát, s népszavazásokat fognak rendezni, így Magyarország területén is.

Az ígéret ígéret maradt. Közismert Masaryk, későbbi csehszlovák elnök, nyilatkozata: *Ha lesz népszavazás, nem lesz Csehszlovákia.* Ugyanúgy: ha lett volna népszavazás, nem lett volna Nagy-Románia sem, legalábbis abban a formában, ahogyan az megszületett. Így hát népszavazás nem lett, azzal nem kockáztatott a nemzetközi politika, Wilson elnök is megváltoztatta erre vonatkozó „elképzelését”, de lettek népgyűlések Dél- és Felvidéken, s Erdélyben is, melyeken a régi Magyarország nemzetiségei kinyilváníthatták igényeiket. Szükség volt ezekre azért is, hogy az antant a hajdani, még 1916-ban szerződésbe foglalt vállalásait, melyek szerint Románia, ha megtámadja a Monarchiát, mellyel addig szövetségi viszonyban állt, megkapja Kelet-Magyarország területeit. S most, november 10-én egy másik egyezséget, a bukaresti békében foglaltakat megszegve, újból hátba támadta a felette győzedelmeskedőket. Tehát Gyulafehérvár határozatai nem „jogalaként” kellett, hanem inkább az antant cselekvési szabadságáért. Annak igazolásáért, hogy az népakaratot hajt végbe.

Az erdélyi románság nagygyűlésére Gyulafehérváron került sor 1918. dec. 1-jén. Akkor már Erdély egy jelentős része román megszállás alatt állt. A szervezés, lebonyolítás nem ütközött nehézségekbe. A magyar állam külön ingyenes vonatokat indított, melyek vitték Erdélyből, Biharból, Máramarosból és a Bánságból a küldötteket.

Minden községbe, minden megyébe küldték a meghívást, hogy jöjjenek, mert egy nagy ülés lesz Gyulafehérváron, ami a románságnak nagy dolog! Akkor én és a bátyám, a püspök, hogy na, menjünk oda... Jöttek egész Erdélyből a

papok. Elindultunk, mint ma, odaértünk holnap. Zsúfolt volt minden, jöttek vonaton, jöttek szekerekkel a szegényebbek, és olyan hideg volt. Nem havazott sokat, csak keveset, de elég az hozza, szekereken aludtak, szalmába, szénába, s sokan hoztak még fiatalokat, gyermekeket is. (JN, 1)

Nagyapám – mivelhogy bíró volt ezerkilencszáztizennyolcban – édesapámmal részt vett Gyulafehérváron az egyesülésen. Meghívták, bár magyarok voltak, nem tudott senki románul, de a vallásuk görögkatolikus volt. Székérrrel mentek el... (MoSX, 9)

Meghívták a románok, hogy az itt való magyarok közül es valaki menjen velük. Itt vót egy olyan ember, hogy katonaviselt ember vót, de hadnagyi rangban vót, Veress Ádámnak hívták. Elküldték abba a gyűlésbe, met hát itthon vót... Mindenünnöt küldtek oda embert. Ennek a nagy Kászonnak ő vót a megbízottja. (TD, 2)

Hirdették, hogy lesz külön vonat, hogy aki akar menni, menjen a nagygyűlésre. Mán akkor meg vót bukva a Monarchia, már alig voltak itt a magyarok, a hatalom csak névleg vót az ő kezükben. Hirdették, hogy mehet mindenki. Akkor már Tisza Pistát is megölték, s Károlyi Mihály pedig... (NaJ, 8)

A gyűlés lefolyása zavartalan vót, az ott hozott döntéseket illetően inkább előzetesen voltak viták a románság körében, hogy mit akarjanak: Nagy-Románia része lenni vagy független Erdélyként létezni. Az antant nem tudott független Erdélyről. Ők Erdélyt Romániának ígérték, ez is befolyásolhatta az ott elhangzottakat, elfogadottakat.

Mikor bementünk Elek bácsival, akkor már kezdődött. Teli vót, olyan teli vót az a tiszti étkezde, ahol a tiszték ettek, ott vót ez a gyűlés. Nagyon sokan voltak! Valahogy be tudtunk menni mi is, az ajtó nyitva vót, s osztán ott elmondta mindenki, hogy miért jöttünk. Mondta, azért jöttünk, hogy Erdélyt Magyarországtól Romániához csatoljuk, a Tiszától a Kárpátokig. De la Tisa pâna la Nistru! Így vót ez. Hát tartott ez a gyűlés, met sokan voltak, s beszéltek a papok, a politikusok... Maniu is ott vót, mind ott voltak. Minden jogot megadnak a nemzetiségeknek, mondták... Mikor megtörtént ez, mentünk a Tiszánál, egy ezred vót, elmentünk a Tiszánál határt vonni. S én ott voltam. Csináltuk a határt. (JN, 1)

Amikor hazajött, itt leadta ez a Veress Ádám a gyűlést. Azt döntötték, hogy csináljanak egy új rendszert. De mit csináljanak, hogy itt kétfajta nép vót. A románok s a magyarok azt egyezték Gyulafehérváron, hogy ők közösen fenntartják Erdélyben a szavikot úgy, mint ahogy az apáink, dédapáink, ők es fenntartották, közös birtokaik vótak egymás mellett, azt birtokolják, egymást ne zavarják, becsületesen, mint ahogy apáink, dédapáink, egymás mellett éljünk. Ezt döntötték. Ez az ember ezt hazahozta, a gyűlésen ez vót. (TD, 2)

Egyébként is: ha a népakaratot vizsgáljuk, az csak egyik nép akarata vót, a másik is – az már törvényellenesen, a tilalmak ellenére, a megszálló

románok részéről jövő fenyegetésekkel szemben – nyilvánította ki akaratát (Kolozsvári magyar nemzetgyűlés, 1918, dec. 22.)

„Kelet-Magyarországnak Kolozsvárt 1918. december 22-én összesereglett különböző vallású és fajú népei kijelentik a Wilson-féle elvek értelmében gyakorolt önrendelkezési joguk alapján, hogy Magyarországgal egyazon népköztársasági állami közösségben kívánnak élni és az egységes és csonkítatlan Magyarország keretein belül követelik minden itt lakó nemzet számára a teljes egyenlőséget, szabadságot és önkormányzatot. Kijelenti a nagygyűlés, hogy az erdélyi magyarság és székelység teljes jogosultságú önkormányzati szervének és képviselőjének elismeri a Kolozsvárt 1918. december 17-én egyesült Erdélyi Magyar Székely Nemzeti Tanácsot, illetőleg annak 1918. december hó 18-án megválasztott központi kormányzótanácsát.”

Sem a magyar, sem a román nemzet akarata nem érdekelte a „másik oldalt”, a világháború igazi haszonélvezőit. A gyulafehérvári határozatok sem, azokra is csak formálisan volt szükség. A győztes hatalmak közül Romániától soha senki nem várta el, s nem is kérte számon, hogy betartsák Gyulafehérvár döntéseit. Annak a magyarsággal szembeni vállalásait.

Nem is tartották be.

*

Az új korszak tehát már 1918 novemberében–decemberében elkezdődött. Az előzmények és a napok története is azt sugallja, hogy Magyarország szétesése nem a világháborúban elszenvedett veszteségek következménye volt.

S ami ekkor, Erdély megszállásával, annak birtokba vételével elkezdődött, egy grimasz volt a múlt felé. A történelem kereke visszafelé kezdett forogni, egy Erdély és egész Magyarország földjén soha nem volt nemzeti elnyomás felé. Egy, a „mindnyájan egyenlőek, a Szent Korona azonos jogú alattvalói vagyunk” alkotmányosság elvetése felé.

NÉVJEGYZÉK

A zárójelbe tett számok a következő tájegységeket jelölik:

Háromszék (1), Csíkszék (2), Gyergyószék (3), Udvarhelyszék (4), Marossszék, Mezőség (5), Aranyosszék, Kolozs (6) Barcaság, Fogaras (7), Szilágyság (8), Kis-Küküllő, Beszterce-Naszód, Bihar (9)

AGJ (6): Ambrus Gáspár János, Zsobok, 1895

AmI (2): Ambrus István, Gyimesfelsőlók, 1906

AnÁ (1): Antal Árpád, Nyújtód, 1896

BiF (5): Bíró Ferenc, Bükkös, 1898

BJ (1): Baricz János, Ojtoz, 1900

BóM (8): Bóbis Mihály, Szilágysámson, 1897

- CP (7): Czika Péter, Halmágy, 1898
CsiS (3): Csibi Sándor, Gyergyóditró, 1894
ÉM (9): Érsek Miklós, Bethlenszentmiklós, 1907
FA (1): Ferencz Árpád, Olasztelek, 1910
FaJ (1): Fazakas József, Páva, 1892
FeI (1): Ferencz Imre, Csomakőrös, 1895
GB (9): Görgényi Bálint, Magyarnemegye, 1912
GdJ (7): Grépály Dombi János, Halmágy, 1900
GGy (7): Grépály György, Halmágy, 1907
GySzS (1): Gyöne Árpádné Székely Sarolta, Bibarcfalva, 1909
HB (3): Hompot Bálint, Gyergyóditró, 1888
HD (9): Harangozó Dezső, Felsőkosály, 1898
HoJ (6): Horváth József, Aranyosgerend, 1896
JN (1): Jurebita Nicolae, Kovászna, 1898
KÁ (6): Kőszegi Árpád, Székelykocsárd, 1900
KáI (5): Kántor István, Eckentelep, 1901
KeB (1): Kelemen Bálint, Páké, 1899
KLA (3): Kolozsi Antal, Gyergyóditró, 1902
KsF (5): Kiss Ferenc, Somosd, 1896
LD (1): Lázár Dávid, Ozsdola, 1903
LK (1): László Kálmán, Sepsiszentgyörgy, 1900
MáGy (9): Márkos György, Küküllődombó, 1895
MJ (5): Máthé József, Vadasd, 1893
MoSX (9): Molnár Sándorné, Biharremete, 1907
NaJ (8): Nagy Jani bácsi, Szilágycseh, ?
PéD (1): Péntes Dávid, Bereck, 1896
PK (1): Papp Kálmán, Réty, 1899
PpJ (5): Papp János, Gernyeszeg, 1909
RZs (1): Rab Zsiga, Zágon, 1900
SoL (1): Sorbán Lajos, Oltszem, 1894
SS (1): Sütő Samu, Páva, 1904
SzbM (5): Szabó Mihály, Gombás, 1893
SzM (5): Szávuly Mihály, Héderfája, 1903
SzöB (1): Szöcs Béla, Csomakőrös, 1898
TaJ (9): Tasnádi János, Szék, 1895
TD (2): Tamás Dénes, Kászonimpér, 1895
TJ (9): Tamási József, Mezőzáh, 1901
TöJ (3): Török József, Orotva, 1903
VD (2): Vitos Dénes, Csíkszentkirály, 1894
VI (2): Vitos Imre, Csíkszentkirály, 1896
VP (4): Vass Pál Áron, Csehétfalva, 1891
ZD (9): Zoltán Dani, Kékes, 1894
ZJ (9): Zoltán János, Magyarberéte, 1912